

➤ Vuoden 2015 ”pakolaiskriisi” ja sarjakuva-aktivismi Suomessa: Auttamishalu, antirasismi ja turvapaikanhakijoiden äänet

—

Ralf Kauranen, Olli Löytty, Aura Nikkilä & Anna Vuorinne

S
—

yksyn 2015 niin sanottu pakolaiskriisi¹ herätti suomalaiset sarjakuvantekijät ja muut sarjakuvan kentän aktiivit toimiin. Muuttoliikettä käsittelevien ajankohtaisten sarja- ja pilakuvien ohella sarjakuvaväen aktiivisuus näkyi julkaisu- ja näyttelytoimintana, sarjakuvaoriginaalien myymisenä turvapaikanhakijoiden auttamiseksi sekä turvapaikanhakijoille suunnattuina työpajoina. Kuvaamme ja analysoimme tässä artikkelissa sarjakuvan kentällä syntyneitä spontaaneja reaktioita ja tulkitsemme niitä esteettisen kosmopolitanismin käsitteen avulla. Vaikka teemme myös tekstilähtöistä luentaa tilanteessa syntyneistä sarjakuvista, voi näkökulmaamme kuvata lähinnä taiteensosiologiseksi.

Syksyllä 2015 Eurooppaan tulleiden turvapaikanhakijoiden määrä kasvoi nopeasti, ja aiempaa suurempi osa heistä jatkoi matkaansa Suomeen saakka. Kun vuosina 2011–2014 Suomesta turvapaikkaa haki vuosittain alle 4000 ihmistä, vuonna 2015 hakijoita oli 32000 (Tilastokeskus 2018). Tulijoiden määrä kasvoi siis lähes kymmenkertaisesti. Turvapaikanhakijoiden suhteellinen kasvu oli Suomessa vuonna 2015 Euroopan unionin suurinta, vaikka edelleen alle 3 prosenttia EU:iin saapuneista turvapaikanhakijoista päätyi Suomeen (Jauhiainen 2017, 24). Yli puolet Suomesta turvapaikkaa hakeneista oli lähtöisin Irakista, seuraavaksi yleisimmät lähtömaat olivat Afganistan ja Somalia (Jauhiainen 2017, 29). Jo vuonna 2016 määrä taas laski lähes aikaisemmalle tasolle. Syinä tulijoiden vähenemiseen voidaan pitää niin EU:n ja Turkin välistä pakolaissopimusta, lisääntynyttä EU:n sisärajojen valvontaa kuin Suomen tiukentunutta turvapaikkapolitiikkaa.

Tulijoiden nopeasti lisääntynyt määrä aiheutti esimerkiksi jo pelkästään heidän majoittamiseensa liittyviä käytännön ongelmia, ja suomalainen yhteiskunta joutui reagoimaan uudenlaiseen tilanteeseen ennennäkemättömällä laajuudella. Tilanne herätti ristiriitaisia tunteita. Siinä missä monet ilmoittautuivat vapaaehtoisiksi auttamaan turvapaikanhakijoita käytännön asioissa ja ottivat heitä asumaan koteihinsa, monet ilmaisivat pelkojaan jopa hyvin aggressiivisesti. Puolesta ja vastaan järjestetyt mielenosoitukset antoivat syyn väittää, että asia jakoi suomalaiset kahteen leiriin, joista toinen toivotti pakolaiset tervetulleiksi ja toinen halusi sulkea maan rajat. Sarjakuvantekijät asettuivat näkyvästi ensin mainittujen joukkoon osoittamalla auttamishalua, vastustamalla maahanmuuttokeskusteluun sisältyvää rasismia ja pyrkimällä nostamaan esiin turvapaikanhakijoiden omia kokemuksia ja näkemyksiä.

Sarjakuvakulttuurin transnationaalisuus

Turvapaikanhakijoiden määrän kasvu vuonna 2015 on yksi konkreettinen ilmentymä viime vuosikymmenien voimistuneesta globalisaatiosta tai transnationalismiksi (tai ylirajaisuudeksi; ks. Grönstrand ym. 2016) luonnehditusta

ilmiöstä. Kyse on niin ihmisten kuin vaikkapa ideoiden, rahan, teknologian tai taiteen (kansalliset) rajat ylittävistä jatkuvista virroista sekä lisääntyvästä vuorovaikutuksesta ja keskinäisriippuvuudesta maapallolla (Appadurai 1996, 37).

Sarjakuvakulttuuria transnationaalisuus kuvaa monin tavoin. Sarjakuvatutkija Bart Beaty (2007) on tutkimuksessaan 1990-luvun eurooppalaisesta sarjakuvakulttuurista todennut, että yhden tätä kulttuuria leimaavista muutoksista muodostivat paikallisen ja globaalin väliset lisääntyvät kosketuspinnat. Sarjakuvakulttuurissa yhteenkuuluvuuden tunne liittyi ennemminkin ylijarjaiseen esteettiseen näkökulmaan kuin kansalliseen kehykseen. Näin ollen sarjakuvantekijät kansallisuudesta riippumatta muodostavat yhteisöjä, joiden kiinnittymistä määrittävät taiteelliset, ilmaisumuotoon liittyvät yhteiset nimittäjät. Beaty (2007, 129–132) nostaa esiin myös suomalaisen sarjakuvan esimerkkinä uudenlaisista kansallisten rajojen yli tähyävistä paikallisista sarjakuvakulttuureista.

Sen lisäksi, että sarjakuvayhteisö voidaan määritellä transnationaaliseksi, myös sarjakuvissa kerrottuja tarinoita voidaan kuvailla transnationaaliseksi. Siirtolaisuus oli näkyvässä roolissa jo 1900-luvun vaihteessa, kun sarjakuvista tuli Yhdysvalloissa taloudellisesti merkittävä massakulttuurin muoto. Esimerkiksi 1890-luvulla Richard Felton Outcaultin ”Yellow Kid” kuvasi amerikanirlantilaisen pojan kolttosia monikulttuurisessa New Yorkissa puhutellen kaupungin päivälehtien siirtolaistaustaisia lukijoita.

Erityisen tärkeäksi teemaksi siirtolaisuus on noussut viimeisten vuosikymmenien aikana – jopa siinä määrin, että voidaan puhua siirtolaisuussarjakuvan boomista. Ilmiö on vahvistunut entisestään maahanmuuttokeskustelun politisoituessa ympäri maailmaa. Sarjakuvia ovat julkaisseet niin sarjakuvajournalismille omistetut sivustot kuten *Drawing the Times* kuin perinteiset sarjakuvakustantajat. Niiden joukossa on esimerkiksi pitkiä elämäkerrallisia teoksia, fictionalisoituja pakotarinoita – joista osa on suunnattu lapsilukijoille – sekä kokeellisia aktivistisia sarjakuvia. Suomalaisen sarjakuvakentän aktivoituminen vuonna 2015 on siis osa laajempaa ilmiötä, joka kytkeytyy tulkintamme mukaan sekä sarjakuvakulttuurin ylijarjaisuuteen että laajemmin esteettiseen kosmopolitanismiin.

Kulttuurintutkija Nikos Papastergiadis (2012) käsite esteettinen kosmopolitanismi (*aesthetic cosmopolitanism*) pyrkii hahmottamaan taiteen mahdollisuuksia tuottaa esityksiä maailmasta ja maailmassa, joka on siirtolaisuuden ja ylipäänsä liikkeen läpäisemä. Esteettisessä kosmopolitanismissa on laajimmillaan kyse taiteelle ominaisesta mielikuvituksen ja kuvittelun rajattomuudesta. Tämä rajattomuus ulottuu normatiiviseksi ymmärretyyn kosmopoliittisuuden ulkopuolelle, sillä esteettinen kosmopolitanismi ei rajoitu poliittisiin tai eettisiin ehdotuksiin ihmisten yhteisöllisyydestä tai jokaisen kuulumisesta ihmiskunnan jakamattomaan yhteyteen. Papastergiadis näkemyksessä esteettisestä eli taiteen kosmopoliittisuudesta korostuu taiteen avoimuus: taide ei tarjota valmiita vastauksia, vaan sen voima on nimenomaan tulkinnanvarai-

suudessa, mielikuvituksen ja ajattelun horisonttien avaamisessa. Sikäli taide on kosmopoliittista eli vieraalle avointa ja rajojen yli kurkottavaa. (Papastergiadis 2012, 90.) Näkemys muistuttaa Mieke Balin ja Miguel Á. Hernández-Navarron (2011, 10) toteamusta, jonka mukaan taiteen tehtävä on – kuten he Wendy Brownin (1995, 50) muotoilua toisesta asiayhteydestä lainaavat – tuottaa ”kuvia, jotka herättelevät, vihjaavat ja luovat konnotaatioita sen sijaan, että välittäisivät merkityksiä” (käännös kirjoittajien).²

Papastergiadisin tarkastelemat ilmiöt kuvataiteen kentässä kytkeytyvät kuitenkin kosmopoliittisuuteen konkreettisemmin kuin pelkästään abstraktina näkemyksenä, joka korostaa taiteen avoimuutta. Hän liittää esteettiseen kosmopoliittisuuteen esimerkiksi kiinnostuksen kansallisista kategorioista irtautumiseen, refleksiivisen vieraanvaraisuuden ja kääntämisen problematiikan. (Papastergiadis 2012, 112.) Esteettisessä kosmopoliittisuudessa taiteen abstrakti avoimuus yhdistyy hyvinkin poliittisiin kysymyksiin postkansallisesta maailmasta, globaalin ja paikallisen kytköksistä, yllirajaisuudesta sekä ihmisten ja merkitysten liikkumisesta. Taide tarttuu juuri tällaisiin kysymyksiin siirtolaisuuden ja liikkeen värittämässä kulttuurissa, kuten tämän artikkelin esimerkit osoittavat. Papastergiadisn näkemys esteettisestä kosmopolitanismista auttaa ymmärtämään sitä avoimuutta, joka ilmenee paitsi sarjakuvien esteettisissä käytännöissä myös sarjakuvakulttuurin muussa toiminnassa.

Sarjakuvantekijöiden ja sarjakuvakentän aktivismin kosmopoliittisuutta ilmentävät teot ja teokset voidaan jakaa erilaisiin eettisiin positioihin. Niissä kaikissa on kyse eräänlaisesta vieraanvaraisuuden kulttuurista, mutta niiden toimintalogiikka ja aseoituminen suhteessa turvapaikanhakijoihin ja pakolaisuudesta käytävään keskusteluun poikkeavat toisistaan. Varainkeruuna ilmenevä auttamishalu muodostaa yhdenlaisen position, jossa keskeistä on altruistinen lähestymistapa turvaa hakeviin ihmisiin. Antirasistinen julkiseen keskusteluun osallistuminen muodostaa toisenlaisen position, joka ei niinkään määrity suhteessa turvapaikanhakijoihin vaan ennemminkin paikallisiin rasismiin ja vieraanpelon ilmauksiin. Kolmanneksi sarjakuvantekijöiden reaktioissa on nähtävissä positio, joka pyrkii tuomaan esille turvapaikanhakijoiden kokemuksia suomalaisessa yhteiskunnassa.

Esteettisessä kosmopoliittisuudessa on kyse vieraanvaraisuudesta. Kolme määrittelemäämme eettistä positiota suhteutuvat tähän käsitteeseen erilaisin tavoin. Pakolaisuuden aiheuttamia reaktioita Suomessa tutkineen Kaarina Nikusen (2018, 25) mukaan vieraanvaraisuus Emmanuel Levinasilla ja Jacques Derridalla ”viittaa velvollisuuteen ottaa vastaan ja jakaa oma paikka muiden kanssa”. Sarjakuvakentällä ilmennyt auttamishalu kuvastaa halua vastaanottaa vieraat suomalaisen yhteiskuntaan, antirasistiset sarjakuvat kehottavat puolestaan muuta yhteiskuntaa paitsi vieraanvaraisuuteen myös suvaitsevaisuuteen, ja kolmas positio viittaa nimenomaisesti paikan jakamiseen suomalaisessa yhteiskunnassa. Viime mainittu positio tekee tilaa uusille äänille ja turvapaikanhakijoiden osallisuudelle.

Aloitamme sarjakuvakentän toiminnan tarkastelun luomalla yleiskatsauksen ”pakolaiskriisin” käsittelyyn suomalaisen lehdistön pila- ja sarjakuvissa. Kyseiset pila- ja sarjakuvat luovat kehyksen muille sarjakuvakentän teoille, jotka tulkitsemme varsinaiseksi sarjakuva-aktivismiksi. Aktivistista toimintaa analysoimme näiden tekojen eettisen paikantumisen kautta: ensin käsittelemme sarjakuvakentän ilmaisemaa auttamishalua, sen jälkeen antirasistisia puheenvuoroja ja lopuksi pyrkimyksiä tuoda esille turvapaikanhakijoiden kokemuksia.

Yhteiskunnallinen kommentaari pila- ja sarjakuvissa

Kun siirtolaisuuteen ja maahanmuuttoon liittyvät kysymykset ovat viime vuosikymmeninä politisoituneet (Martikainen 2011, 15), niistä on tullut myös taidetta ja aktivismia yhdistävien hankkeiden kiinnostuksen kohteita. Näin on käynyt myös sarjakuvan kentällä. Sarjakuvakulttuuria aktivismina tulkitseva tutkimus on ollut vähäistä, mutta sarjakuvan ja aktivismin välisiä suhteita on sivuttu poliittisesta ja dokumentaarisesta sarjakuvasta käydyissä keskusteluissa. Viihteellisestä maineestaan huolimatta sarjakuvassa on aina käsitelty myös yhteiskunnallisia kysymyksiä: Sarjakuvalla ja pilakuvalla³ on kommentoitu ajankohtaisia tapahtumia (Chute 2016) ja niillä on pyritty vaikuttamaan yleiseen keskusteluun ja politiikan käytäntöihin. Sarjakuva on tarjonnut välineen yhtä lailla pedagogisten kuin propagandististen viestien kertomiselle (Duncan 2018).

Suomalaisissa sanomalehdissä ilmestyneissä pilakuvissa ja strippisarjakuvissa käsiteltiin turvapaikanhakijatilannetta jonkin verran etenkin syksyllä 2015. *Helsingin Sanomien* pilapiirtäjä Karlsson (2015) esimerkiksi käänsi roolit pääläelleen lokakuussa ilmestyneessä kuvassa, jossa perussuomalaisten jäsen on hakemassa turvapaikkaa, koska siellä, mistä hän on tulossa, ”diktaattori hallitsee, asiat hoidetaan aivan toisin kuin on luvattu ja toisinajatteli joita ei suvaita”. Samassa lehdessä ilmestyvästä Pertti Jarlan piirtämästä *Fingerporista* löytyy muutama viittaus lisääntyneen maahanmuuton myötä äänekkäiksi muuttuneisiin ”maahanmuuttokriitikoihin”⁴ ja heidän toimintaansa. Yhdessä stripissään Jarla esimerkiksi piirtää joukon Klu Klux Klanin asua muistuttaviin kaapuihin pukeutuneita henkilöitä ja viittaa näin syyskuussa 2015 Lahdessa tapahtuneeseen välikohtaukseen, jossa vastaanottokeskuksen avaamista vastustanut mielenosoittaja saapui paikalle kyseisessä asussa (ks. Nikunen & Pantti 2018).

Vuoden 2015 tapahtumien merkitys näkyy esimerkiksi siinä, että myös *Helsingin Sanomissa* julkaistava Jarkko Vehniäisen *Kamala luonto* -sarjakuva tarttuu muutamassa syksyn 2015 stripissään pakolaisteemaan (Vehniäinen 2015). Yleensä *Kamalan luonnon* lyhyet tarinat eivät juuri kommentoi ajankohtaisia aiheita, vaan keskittyvät lähinnä hassujen eläinhahmojen arkisiin edesottamuksiin, joiden kautta kuitenkin käsitellään myös vakavampia aiheita kuten mielenterveysongelmia. *Helsingin Sanomien* pilakuvissa ja strippisarjakuvissa turvapaikanhakijoiden kasvanut määrä ja siitä herännyt keskustelu vaikuttai-

sivat kuitenkin olevan vain yksi ajankohtainen aihe muiden joukossa, mistä kertoo se, että Karlssonin koko vuoden pilakuvista löytyy ainoastaan yksi, edellä mainittu, aihetta sivuva kuva.

Yksi tekijä erottuu paitsi aiheen käsittelyn laajuudella myös kriittisyydellään ja alleviivatun antirasistisella agendallaan. Sekä Puupäähatulla että Sarjakuva-Finlandialla palkittu sarjakuvataiteilija ja pilapiirtäjä Ville Ranta reagoi pakolaistilanteeseen jo vuoden 2015 keväällä. Rannan pilakuvat ilmestyivät Helsingin seurakuntayhtymän julkaisemassa *Kirkko ja kaupunki* -lehdessä, joka tunnetaan liberaaleista näkemyksistä ja yhteiskunnallisista kannanotoista (Honkonen 2018). Ranta itse toteaa, että siinä missä hänen *Kirkko ja kaupunki* -lehdessä julkaistut kuvansa aiemmin aiheuttivat ajoittaista paheksuntaa, nykyään niitä vastaan saatetaan suoranaisesti kampanjoida (Huusko 2019). Osasyynä tähän voi pitää sitä, että kuvat leviävät laajasti sosiaalisessa mediassa.

Ranta sivaltaa luonnosmaisilla kuvillaan moneen suuntaan, mutta terävimmät piikit on varattu vallanpitäjille. Ranta (2016a) muun muassa kuvaa pohjoismaiden maahanmuuttoministerit korppikotkina, jotka iloitsevat siitä, että ”rajat ovat kiinni ja pakolaisia kuljetetaan takaisin sodan keskelle”. Vuoden 2015 joulunumeron piirros (Ranta 2015b) jakautuu kuuteen ruutuun, joissa näytetään Juha Sipilän hallituksen ministereitä käännättämässä turvaa etsiviä oveltaan turvapaikanhakijoihin liittyvistä kannanotoista tutuin sanankääntein. ”Kansan oikeustajua loukataan, jos tuutte tänne”, sanoo Rannan sarjakuvan ulkoministeri Timo Soini. ”Meillä ei ole mitään velvollisuutta auttaa”, tuolloinen ulkomaankauppa- ja kehitysministeri Lenita Toivakka puolestaan toteaa. Viimeisestä ruudusta selviää, että ovilta käännetyt ovat Maria ja Joosef. Seurakuntalehdessä ilmestyvän pilakuvan vertaus rinnastaa vuoden 2015 tapahtumat siirtolaisuuden pitkään historiaan ja (kristilliseen) auttamishaluun – tai sen puutteeseen.

Pilakuvaperinteelle uskollisena Ranta kärjistää, karrikoi ja provosoi. Vuoden 2016 elokuussa julkaistussa pilakuvassa Ranta (2016b) kommentoi Suomen tiukentunutta turvapaikkapolitiikkaa. Kuvassa Maahanmuuttoviraston työntekijä, Juha Sipilä sekä Suomi-paitainen mies ovat kääntäneet selkensä turvapaikanhakijalle, jonka kurkun katkaisevat kuvan reunasta ilmestyvät veistä pitelevät kädet (kuva 1). Migrin virkailija ei huomaa väkivallantekoa, sillä hän on syventynyt lukemaan käsissään kannattelemaansa Suomen lakia. Suomi-paitainen mies näyttää lähinnä harmittelevan sitä, että hänen pitelemänsä Suomen lippu tahriintuu turvapaikanhakijan kaulasta roiskahtelemaan vereen, kun taas Sipilä huutaa vihaisena ”Hei! Voitko olla roiskuttamatta?!” Sipilän kommentti vaikuttaa olevan suunnattu nimenomaan miehelle, jonka kurkulla veitsi on. Suomalaista yhteiskuntaa edustavien hahmojen välinpitämättömyyttä ja vieraanvaraisuuden puutetta kuvaa heidän harmaa värinsä. Turvapaikanhakijan kaulaa katkovaa veistä pitelevät kädet ovat mustia kuin ISIS:in lippu, ja assosiaatiota vahvistaa entisestään tikarin muoto. Raadollisen tilanteen ainoat väriläiskät muodostuvat punaisista veripisaroista.

TURVAPAIKKAA HAKEMASSA

Kuva 1. Ville Ranta: "Turvapaikkaa hakemassa" (2016).

Sarjakuvataiteilija Art Spiegelman (2006, 46; suomennos kirjoittajien) on todennut, että pilakuvat ovat parhaimmillaan silloin, "kun ne onnistuvat puhumaan järkeä vallanpitäjille sen sijaan että löisivät jo lyötyä".⁵ Vaikka poliitikot ja muut vallanpitäjät ovatkin Rannan kritiikin ensisijaisia kohteita, tölväisee hän ajoittain myös tavallisia kansalaisia. Vuoden 2015 syksyllä Suomesta turvapaikkaa hakeneiden määrä oli korkeimmillaan ja monet yksityishenkilöt olivat heränneet tilanteen laajuuteen. Esimerkiksi vaate- ja tavarakeräyksiä järjestettiin ympäri maata. Syyskuussa julkaistussa pilakuvassa Ranta (2015a) kuvaa kriittisesti tavallisten ihmisten auttamishalua: suuri joukko ihmisiä on kerääntynyt vettä valuvan miehen ja tämän sylissä olevan lapsen ympärille, ja käsissään ihmisillä on paitsi vaatteita myös erinäisiä tavaroita ruohonleikkurista kynttilänjalkaan. Ranta ei pilkkaa niinkään ihmisten auttamishalua vaan avun muotoja ja sen riittämättömyyttä, kun hyvinvointivaltion kansalaiset sysäyvät tarpeettomat tavaransa hyvin erilaisen avun tarpeessa oleville

tulijoille ja lunastavat näin itselleen hyvän mielen. Ihmisjoukosta kuuluu myös epäileväisiä ääniä, kun yksi ihmettelee, mistä mies on saanut kädessään olevan kännykän ja toinen kysyy: ”Eihän oo pahat mielessä?”⁶

Kyseinen pilakuva tuo esille sen, että auttamishaluun – oli se kuinka pyyteetöntä tahansa – liittyy myös ongelmallisia piirteitä. Kuka esimerkiksi katsotaan auttamisen arvoiseksi? Entä miten auttamishalu käytännössä toteutuu? Rannan kuvaamasta kansalaisten auttamishalusta siirrymme seuraavaksi sarjakuvakentän aktiivien auttamishaluun, joka ilmeni monenlaisina tekoina.

Spontaani auttamishalu

Sarjakuvatutkija Martin Lundin (2018, 42) mukaan ’sarjakuva-aktivismi’ tarkoittaa sarjakuvien tekemistä jonkin kiistanalaisen aiheen puolesta tai sitä vastaan. ”Aktivistiset sarjakuvat” (*activist comics*) ovat puolestaan sarjakuvia, joiden ensisijaisena päämääränä on ilmaista tekijänsä poliittinen mielipide. Ero esimerkiksi poliittiseen sarjakuvaan on häilyvä varsinkin silloin, kun sarjakuvan poliittisuus ymmärretään tekijän intention kautta eli pyrkimyksenä vaikuttaa tiettyyn poliittiseen kysymykseen. Esimerkiksi Ville Rannan vuoden 2015 tapahtumia kommentoivat pilakuvat voi siis nähdä sekä poliittisena että aktivistisena sarjakuvana. Toisaalta Lundin näkemystä aktivistisesta sarjakuvasta voi pohtia myös julkaisukanavien kautta: ovatko esimerkiksi *Kirkko ja Kaupunki* tai *Helsingin Sanomat* -lehtien julkaisemat sarjakuvat aktivismia? Vai onko aktivismissa kyse omaehtoisemmasta toiminnasta? Edelleen Lundin määritelmää ’sarjakuva-aktivismista’ voi ja kannattaa myös laajentaa: luovan prosessin eli sarjakuvan tekemisen ja varsinaisen sarjakuvatekstin lisäksi aktivismi voi saada myös muita muotoja ja rakentua toisenlaisista teoista.

Tällainen teko oli syyskuussa 2015 sarjakuvataiteilija JP Ahosen organisoima Taide teossa -verkkokauppa, jossa myytiin sarjakuvaoriginaaleja, painotuotteita ja maalauksia. Myytävät työt olivat suomalaisten sarjakuvantekijöiden ja kuvittajien lahjoittamia, ja niiden myynnistä saatu tuotto lahjoitettiin Suomen Punaisen Ristin työlle turvapaikanhakijoiden hyväksi. Nopeasti toteutettu hanke oli menestys. Siihen osallistui lähemmäs 50 taiteilijaa,⁷ joilta myytiin 130 teosta. Sekä osallistujamäärä että tuotto (16 280 euroa) ylittivät Ahosen odotukset.

Ahonen on avannut verkkokaupan perustamiseen johtaneita tunteitaan näin:

Omat vaate-, tavara- ja rahalahjoitukset tuntuivat jotenkin mitättömiltä, kun katseli kiihtyvää uutisvirtaa pommitetuista syyrialaiskaupungeista, jättimäisistä pakolaisleireistä ja turvapaikanhakijoiden epätoivoisista yrityksistä. Viimeinen niitti oli varmasti se kuva kuolleesta syyrialaispojasta rantavedessä, sillä siinä kulminoitui koko tilanne. [– –] Toivon, että tässä

kaikki voittavat. Me saamme auttaa. Ostajat tukevat paitsi taidetta, myös turvapaikanhakijoita ja saavat siitä konkreettisen muiston seinälleen. Apu syntyy pienistä puroista, ja tämä on vain yksi tapa vaikuttaa. (Janne 2015)

Töitään lahjoittanut sarjakuvantekijä Mari Ahokoivu nostaa myös esihin auttamishalun motivaationa ja osoittaa samalla avoimuutensa maahanmuuttoa kohtaan: ”En voi edes kuvitella miltä tuntuu jättää oma koti ja paeta vieraaseen maahan. Toivon että pystymme antamaan kaiken tarvittavan avun uuden elämän aloittamiseen.” (Siekkinen 2015.)

Sekä Ahonen että Ahokoivu kuvaavat auttamishaluaan ja reaktiotaan akuutiksi kokemaansa tilanteeseen. Samaa tuntemusta heijastaa koko hankkeen eteneminen. Kun Ahonen oli pannut hankkeen alulle, useat taiteilijat halusivat osallistua siihen, ja myynnissä ollut taide kävi kaupaksi paljon odotettua nopeammin (Sarjakuvatelevisio 2016). Hankkeen saamaa laajaa kannatusta sarjakuvan kentällä heijasti myös Ahosen saama, sarjakuvantekijöiden etujärjestön Sarjakuvantekijät ry:n jakama Vuoden sarjakuvateko -palkinto, jolla huomioidaan vuosittain ”sarjakuvan kentällä ansioitunut vaikuttaja” (Sarjakuvantekijät ry., ei päiväystä). Taide teossa -hankkeen menestys kuvastaa sarjakuvakentän esteettisen kosmopolitanismin ja sarjakuvakulttuurin ylijärjestyksen tuottamaa yhteisöllisyyttä ja vieraanvaraisuuden eetosta. Hankkeena se myös havainnollistaa sarjakuvakentän toiminnan monimuotoisuutta.

Ahosen ja kumppaneiden lisäksi myös Suomen sarjakuvaseura aktivoitui keräämään varoja Suomen Punaisen Ristin turvapaikanhakijoiden vastaanototoiminnalle. Seura julkaisi kaksi teosta, joiden tuotot luovutettiin kyseiseen tarkoitukseen. Toinen teoksista oli saksalaisen Paula Bullingin (2015) sarjakuvalbumin *Im Land der Frühaufsteher* suomennos *Aamuvirkkujen maassa*, joka julkaistiin joulukuussa 2015. Teoksen suomensi Hannele Richert ja julkaisua tuki Goethe Institut Finland. Alkuperäinen teos ilmestyi Saksassa vuonna 2012, mutta kuten kriitikko Harri Römpötti (2016) totesi *Helsingin Sanomien* arvostelussaan ”suomennos ei voisi olla juuri ajankohtaisempi”. Dokumentaarinen teos kuvaa turvapaikanhakijoiden arkea Saksassa ja tuo esille maahanmuuttopolitiikan ongelmia. Toisaalta se pohtii kriittisesti myös kantaväestön mahdollisuuksia ymmärtää turvapaikanhakijoiden kokemuksia, kuten rasismia ja rakenteellista syrjintää.

Antirasistisia puheenvuoroja

Toinen Suomen sarjakuvaseuran julkaisemista teoksista, Karstein Vollen, Kalle Hakkolan ja Tuomas Tiaisen toimittama *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri* <3 monikulttuurisuus / *Enough Is Enough! Finnish Comics Culture* <3 *Multiculture*, on vastalause ”pakolaiskriisin” synnyttämille rasistisille ja vieraanpelkoisille puheenvuoroille. Antologia sisältää esimerkiksi Christer Nuutisen (2015)

sarjakuvan ”Viewpoints and such”. Siinä kyseenalaistetaan niin kutsuttujen maahanmuuttokriitikoiden väitteet, joiden mukaan turvapaikanhakijat eivät ole ’oikeita pakolaisia’. Nuutisen kertojahahmo toteaa maahanmuuttovastais- ten argumenttien sivuuttavan ”maailman läpikotaisen monimutkaisuuden”. Tukevasti pöytänsä ääreen asemoitunut kertoja-Christer liittää Eurooppaan saapuvien turvapaikanhakijoiden tilanteen omaan perhetaustaansa – Ruotsiin siirtolaisina muuttaneisiin vanhempiinsa – ja omiin kokemuksiinsa integroi- tumisesta ja erilaisuudesta. Siirtolaisuus muodostaa Nuutisen sarjakuvassa jaetun kokemuksen sen sijaan, että se jakaisi ihmiset ”meihin” ja ”muihin”.

Nuutisen sarjakuva havainnollistaa paitsi esteettiseen kosmopoliittisuuteen liittyvää vieraanvaraisuutta myös niin kutsuttua postmigraation yhteiskuntaa. Käsite kuvaa kiihtynyttä muuttoliikkeiden kasvua ja monimuotoistumista seu- rannutta yhteiskunnallista muutosta. Anne Ring Petersen ja Moritz Schramm (2017, 6) toteavat, että postmigraation käsite on noussut esiin reaktiona siirto- laisuuteen ja siirtolaisen leimaan liittyviin kielteisiin konnotaatioihin. Siirto- laiseksi määrittäminen merkitsee toiseutta ja ulkopuolisuutta ympäröivästä yhteiskunnasta. Postmigraation käsite ei viittaa ihmisen muuttoa seurannee- seen elämänvaiheeseen vaan laajemmin yhteiskunnalliseen tilanteeseen, jonka olennaisia piirteitä ovat liike, sekoittuminen ja erilaisuus. Postmigraation käsitteen etuna on se, että se auttaa siirtämään huomion pois ”maahanmuutta- jista” ja ”maahanmuuttajataustaisista” ensisijaisina kiinnostuksen kohteina ja suuntaamaan katseen kohti yhteiskuntaa kokonaisuutena. Siirtolaisia toiseut- tavan näkemyksen vahvistamisen sijaan postmigraattinen näkökulma pyrkii analysoimaan kulttuurisesti monimuotoisten yhteiskuntien sisäisiä kamppai- luja ja konflikteja.

Nyt riittää! syntyi Helsingissä asuvan suomalais-norjalaisen sarjakuvatai- teilija Karstein Vollen ideasta. Vollen (2016) mukaan erityisesti kansanedustaja Olli Immosen äärioikeistolaiset kirjoitukset sosiaalisessa mediassa antoivat sysäyksen pienlehden tekemiseen. Teoksen esipuheessa Volle puhuttelee lukijaa seuraavasti: ”jos ostit tämän zinen, olet auttanut todellisia ihmisiä, jotka ovat todellisessa pulassa”⁸ (Volle 2015, ei sivunumerointia, suomennos kirjoittajien). Tämä on kuitenkin ainut kerta, kun esipuheessa viitataan suoraan turvapaikan- hakijoiden tilanteeseen. Keskiössä on sen sijaan Suomessa noussut muukalais- vihamielisyys ja rasismi. Sarjakuva-antologia on ennen kaikkea antirasistinen kannanotto ja puolustuspuhe monikulttuurisuuden puolesta.

Esipuheessa kuvataan myös teoksen syntyprosessia. Pienlehti syntyi vain muutamassa viikossa, ja suurin osa sen sisältämistä sarjakuvista tehtiin Hel- singin kirjamessuilla järjestetyssä työpajassa. Spontaaniiin projektiin osallistui 35 taiteilijaa. Tuloksena oli 28-sivuinen antologia, jonka sisältämien sarjakuvien pituudet vaihtelevat yhden ruudun pilakuvista pidempiin sarjakuvakertomuk- siin. Tämänkaltaisen poliittinen toiminta ja sarjakuvan tekeminen risteävät usein zine- eli pienlehtikulttuurissa. Pienlehdissä poliittisuus kietoutuu tyypil- lisesti henkilökohtaisiin kokemuksiin ja oikeuteen ilmaista itseä. Tavoitteena

on kokemusten ja näkemysten jakaminen ja sen myötä yhteisöjen luominen (Duncombe 2008, 6–29). Kuten Julie Bartel (2005, 19, suomennos kirjoittajien) toteaa: ”Pienlehtikulttuurin ytimessä on ajatus siitä, että jokainen voi vaikuttaa, että jokaisella mielipiteellä tai kokemuksella on merkitystä ja että jokaisella ihmisellä on valtaa.”⁹ Zinet ovatkin tärkeä osa esimerkiksi feminististä, anti-rasistista ja eläinoikeusaktivismia sekä Suomessa että maailmalla. *Nyt riittää!*-julkaisu on helppo liittää sarjakuva-aktiivisuuden perinteeseen.

Kaksikielinen *Nyt riittää! / Enough Is Enough!* käsittelee rasismia, maahanmuuttoa ja ajankohtaista politiikkaa monesta näkökulmasta. Suurin osa sarjakuvista tarttuu rasistiseen ja maahanmuuttovastaiseen retoriikkaan sitä analysoiden ja parodioiden. Yksi näistä on Verna Kuutin (2015) sarjakuva, joka seuraa keskustelua veneilemässä olevien kalakavereiden välillä (kuva 2). Toinen miehistä putoaa veneestä ja pyytää ystävänsä pelastamaan. Tähän veneessä oleva partasuu toteaa: ”Kyllähän minä auttaa haluaisin, mutta kun on ongelmia omasta takaa” (Kuutti 2015, ei sivunumerointia). Tämän jälkeen hän jatkaa päivittelyä muun muassa siitä, että avun tarpeessa ovat aina vain nuoret miehet. Loppua kohti sarjakuva muuttuu entistä hullummaksi. Veneessä oleva mies ottaa esille ”veneeseenottolomakkeen” ja alkaa tentata hukkuvalta päättömiä kysymyksiä: ”Kohta 1: Siteeraa ’Hirvenhiihtäjien’ neljä ensimmäistä riviä. Kohta 2: Kekkosen mieliruoka?” (Kuutti 2015, ei sivunumerointia.) Sarjakuvassa maahanmuuton vastustajien keskeiset argumentit ja vaatimukset ”suomalaisuudesta” osoittautuvat naurettaviksi, mutta yhtä kaikki (hengen)vaarallisiksi.

Toisaalta rasismia ja sen vaikutuksia tarkastellaan lehdessä myös laajemmalla yhteiskunnallisessa kontekstissa. Otso Höglundin (2015, ei sivunumerointia) sarjakuvassa suomalaiset päättäjät keskustelevat rasismien nousun vaikutuksesta maabrändiin: ”On lähdettävä vallitsevien tosiasioiden pohjalta kohti uutta visiota! Alamme markkinoida Suomea natsiystävällisenä matkailu- ja sijoituskohteena.” Roope Erosen (2015, ei sivunumerointia) sarjakuvassa kerrotaan puolestaan Slushissa keksityistä ”Rasismi-kilpailuista”, sillä ”[o]nhan typerää olla hyödyntämättä tätä Suomesta ehtymätöntä luonnonvara”. Aino Sutisen ja Siri Nelsonin (2015) sekä Warda Ahmedin (2015) sarjakuvissa rasismia tarkastellaan sen sijaan henkilökohtaisten kokemusten kautta. Myös niissä rasismi näyttäytyy ennen kaikkea yhteiskunnallisena rakenteena. Kuten Sutisen ja Nelsonin (2015, ei sivunumerointia, suomennos kirjoittajien) sarjakuvassa todetaan, rasismi on usein niin syvällä kulttuurisissa käytännöissä, että sen olemassaoloa voi olla vaikea havaita: ”Jos et pysty näkemään sitä rasismia, jota itse toteutat tai joka sinua ympäröi (mikä itse asiassa on yksi rasismien toteuttamisen muoto), silloin et yksinkertaisesti katso tarpeeksi tarkkaan.”¹⁰

Sarjakuva-antologia ei kuitenkaan tyydy ainoastaan parodioimaan ja kritisoimaan maahanmuuton vastustajia ja rasistista ajattelua. Se tarjoaa myös konkreettisia neuvoja rasismien vastustamiseen ja rohkaisee aktiiviseen toimintaan. Esimerkiksi Apila Pepitan (2015, ei sivunumerointia) sarjakuvassa

Verna Kuutti • 4 Tough situation. / Help, friend! 5 I'd like to help, but we do these problems of our own. 6 The boat, bought on credit, is on its last legs. 7 Can't be pulling just any pirate up! 8 Funny thing, by the way, that it's always young men asking for help. / Where are the women and children? 9 Call help with your smart phones! 10 Wait, I have a Form for acceptance to the boat here somewhere. 11 Part 1: Quote the first four lines of Runeberg's "Hirvenhihtäjät". / Part 2: The favourite dish of president Kekkonen? 12 Here's a Minigrip™ bag of out meal for you to taste. / How many stars, 1-5?

Kuva 2. Verna Kuutti: "Dubbelkäse: apu on matkalla" (2015).

neuvotaan: "Pidä silmäsi auki!! [- -] Puutu aina ja siirrä rohkeauttasi [sic] seuraavalle sukupolvelle!" Rohkeus kohdata erilaisuutta ja toisia ihmisiä nouseekin teoksessa kenties tärkeimmäksi aseeksi rasismia vastaan. Pelko nähdään keskeisenä muukalaisvihamielisyyttä ja rasismia ruokkivana voimana, ja niinpä

antirasistinen toiminta on ennen kaikkea kamppailua pelkoja vastaan. ”Minä en pelkää! Älä sinäkään pelkää”, rohkaisee Emmi Valve (2015, ei sivunumerointia) antologian viimeisellä sivulla.

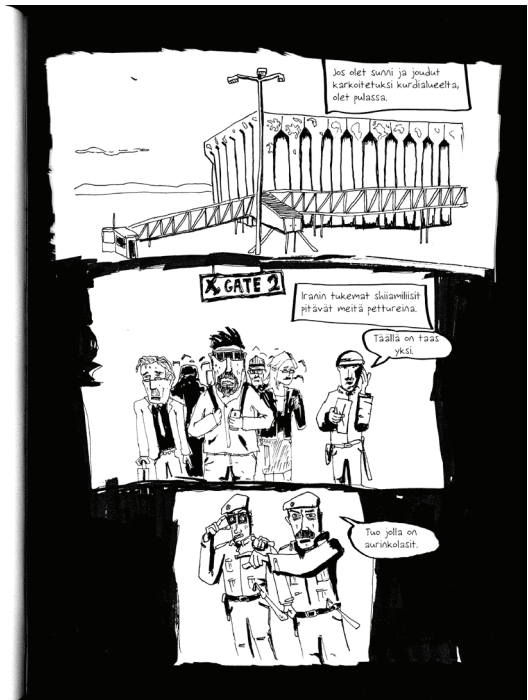
Turvapaikanhakijan matka dokumentaarisena fiktiona

Aiemmin mainitussa Suomen sarjakuvaseuran julkaisemassa *Aamuvirkkujen maassa* -sarjakuvassa saksalainen Paula Bulling (2015) pohtii rajoituksiaan ja mahdollisuuksiaan toimia turvapaikanhakijoiden äänitorvena ja heidän kokemustensa esille tuojana. Samaan tehtävään tarttuvat myös Sami Nyssölän ja Anssi Vieruahon (2016) dokumentaarinen sarjakuva-albumi *24 päivää* ja Maailman sarjakuvat- ja Hei Helsinki -yhdistysten tuottama Piirtämällä näkyväksi – Illustrating Me -hanke, joka järjesti sarjakuvatyöpajoja pääosin turvapaikanhakijoille vuosina 2016–2017. Tulkitsemme molemmat aktivistisiksi pyrkimyksiksi tuoda turvapaikanhakijoiden omat kokemukset esille ja antaa heille tilaa suomalaisessa yhteiskunnassa. Verrattuna spontaanista auttamishalusta syntyneeseen varainkeruuseen tai antirasistiseen julkaisutoimintaan, joissa turvapaikanhakijat ovat auttamisen tai puolustamisen kohteina, voidaan näiden tekojen nähdä pyrkivän tukemaan turvapaikanhakijoiden osallisuutta suomalaisessa yhteiskunnassa.

Marraskuussa 2016 julkaistu *24 päivää* on ensimmäinen pitkä ”pakolaiskriisistä” kertova suomalainen sarjakuvateos. Sittemmin aihetta on käsitelty myös Lauri Ahtisen (2018) *Elias*-sarjakuvassa. Sekä suomeksi että englanniksi julkaistu *24 päivää* (Nyssölä & Vieruaho 2016, 2017) on haastatteluihin ja tutkimustyöhön perustuva fiktiivinen kertomus irakilaisesta Abusta, joka joutuu pakenemaan kotimaastaan poliittisen tilanteen kiristyessä. Teoksen fiktiivisyys on eettinen valinta, jonka avulla tekijät pyrkivät suojelemaan haastateltuja henkilöitä (Korhonen 2017).

Sarjakuva seuraa Abun matkaa Irakista Turkin kautta Kreikkaan ja aina Suomeen asti. Abu hakee turvapaikkaa Suomesta, mutta saatuaan kielteisen turvapaikkapäätöksen joutuu tarinan lopussa palaamaan takaisin Irakiin. Pääosassa teoksessa on vaiheikkaan matkan kuvaus, mutta takaumissa palataan takaisin Irakiin ja valotetaan Abun lähdön syitä (kuva 3). Oheinen aukeama näyttää, miten matkan kuvaus on erotettu takaumista ja matkaa taustoittavasta informaatiosta: jälkimmäiset on esitetty mustin sivutaustoin. Myös tekijöiden työnjako ja tyylilliset erot havainnollistavat kertomuksen aineiden välistä eroa. Abun tarina on tilastojen valossa tyypillinen kuvaus Suomeen vuonna 2015 saapuneesta turvapaikanhakijasta, sillä suurin osa heistä oli Abun kaltaisia nuoria irakilaisia miehiä ja kulki Suomeen samaa reittiä. Abun tavoin vain harva sai jäädä Suomeen pysyvästi, sillä vain noin 20 prosenttia irakilaisten turvapaikkahakemuksista hyväksyttiin (Maahanmuuttovirasto 2019).

Kuva3: Aukeama Sami Nyssölän ja Anssi Vieruaho teoksesta *24 päivää* (2016).

Nyssölä kuvaa teoksen lähtökohtia seuraavasti: ”Minä ja Anssi emme tienneet irakilaisien elämästä, Lähi-idän politiikasta ja pakolaisuudesta paljoakaan, joten halusimme tarjota tapaamillemme turvapaikanhakijoille mahdollisuuden kertoa tarinansa eteenpäin sarjakuvan muodossa” (Nyssölä & Vieruaho 2016, ei sivunumerointia). *24 päivää* on siis yritys antaa ääni Suomeen vuonna 2015 saapuneille turvapaikanhakijoille ja avata suomalaiselle lukijalle näkökulma pakolaisuuden todellisuuteen.

Nyssölän ja Vieruahon teoksessa on huomionarvoista syntyprosessin vauhdikkuus. Parisataasivuinen sarjakuva toteutui noin vuodessa: Idea kehkeytyi vuoden 2015 lopulla. Teoksen pohjana käytetyt haastattelut tehtiin kevättalvella 2016. Sarjakuva luotiin kesällä ja julkaistiin Oulun sarjakuvafestivaaleilla marraskuussa 2016. (Nyssölä & Vieruaho, ei päiväystä.) Tahtia voinee pitää melkoisena saavutuksena, kun otetaan huomioon, ettei kummallakaan tekijöistä ollut aikaisempaa kokemusta haastattelututkimuksesta, journalistisesta sarjakuvasta tai pitkän sarjakuva-albumin tekemisestä. Vaikka *24 päivää* -teos valmistui vasta noin vuosi syksyn 2015 tapahtumien jälkeen, sen syntykonteksti ja pyrkimys tuoda uusia näkökulmia pakolaisuuteen liittävät sen osaksi suomalaisen sarjakuvakentän ajankohtaiseen maahanmuuttotilanteeseen liittyvää aktivismia.

Turvapaikanhakijoiden omat kokemukset

Siinä missä Nyyssölän ja Vieruahon 24 päivää kertoo Suomeen saapuneiden irakilaisien turvapaikanhakijoiden kokemuksista fictionalisoidun henkilöhaahmon avulla, tarjosi Maailman sarjakuvat ja Hei Helsinki -yhdistysten tuottama Piirtämällä näkyväksi – Illustrating Me -hanke turvapaikanhakijoille mahdollisuuden ilmaista itseään sarjakuvan avulla. Vuosina 2016–2017 toteutettu hanke koostui lähinnä vastaanottokeskuksissa järjestetyistä sarjakuvatyöpajoista ja niissä tuotettujen sarjakuvien näyttelyistä. Työpajatoiminta yhdistyi myös turvapaikanhakijoiden omaan aktivismiin, sillä yksi työpajoista järjestettiin Oikeus elää -mielenosoituksen yhteydessä kesäkuussa 2017.¹¹

Maailman sarjakuvat -yhdistyksen toiminta perustuu ideaan siitä, että kuka tahansa voi tehdä sarjakuvia ja että piirrostaiteo tärkeämpää on omien ajatusten esittäminen. Niin sanotut ruohonjuurisarjakuvat on ensin otettu käyttöön kehitysyhteistyön piirissä. Ajatuksena on, että paikalliset aktivistit ovat aina parhaita välittämään merkittävää tietoa paikallisista aiheista (Packalen & Sharma 2008, 9). Sarjakuvan käyttöä informaatiokanavana on opetettu kansalaisjärjestöille, jotka käsittelevät esimerkiksi koulutuskysymyksiä, seksuaalivahvistusta, terveysoppia ja rauhankasvatuksellisia aiheita. Sittemmin ruohonjuurisarjakuvan käyttöä on edistetty myös Suomessa, jossa sarjakuvaa on tarjottu erilaisille ryhmille mahdollisuutena saada äänensä kuuluviin.

Ruohonjuurisarjakuvat koostuvat neljästä ruudusta yhdellä sivulla. Opetusprosessia kuvataan Illustrating Me -sivustolla seuraavasti:

Aloittelevat piirtäjät harjoittelevat ensin tikku-ukkojen ja ilmeiden piirtämistä. Sitten jokainen miettii itselle merkityksellisen tapahtuman, ajatuksen tai mielipiteen ja luonnostelee sen ydinkohdat neljään pieneen ruutuun. Pieniltä ruuduilta tarina kopioidaan A3-kokoon ja vahvistetaan mustalla tussilla. Piirtämisprosessin aikana ohjaajat pyrkivät huolehtimaan siitä, että sarjakuvan sanoma on ymmärrettävä ja välitty muille. (Illustrating Me – Piirtämällä näkyväksi, ei päiväystä.)

Työpajoissa tehdyt sarjakuvat ovat esillä Illustrating Me -verkkosivustolla. Ne on jaettu temaattisiin kokonaisuuksiin: ”Matkalla”, ”Arkea Suomessa”, ”Kaikuja kotimaasta”, ”Yhdessä” ja ”Elämäkulkua”. Oman kokonaisuutensa muodostavat Oikeus elää -mielenosoituksessa tuotetut sarjakuvat, joiden joukossa on sekä turvapaikanhakijoiden että suomalaisten sarjakuvia. Lisäksi kiertuenäyttelyssä olleet 29 sarjakuvaa on eritelty omaksi osiokseen.

Irakilainen Ahmed (ei päiväystä) kuvaa sarjakuvassa ”A Journey” matkaansa Bagdadista Lieksaan (kuva 4). Sarjakuvassa kuvataan yksinkertaisin keinoin – vain neljä ruutua, viivapiirros ja mustan ja valkoisen kontrasti sekä tikku-ukot – vaarallista, lähtöön pakottavaa sotatilaa Irakissa, pelottavaa matkaa ja toivontäyteistä saapumista Eurooppaan sekä surullista lopputilannetta Lieksassa.

Päähenkilön asento korostaa matkan eri vaiheiden herättämiä tunteita. Kolmessa ensimmäisessä ruudussa matka kulkee eteenpäin eli länsimaisen kerrontaperinteen ja lukusuunnan mukaisesti vasemmalta oikealle. Viimeisessä ruudussa hahmon kääntyminen toiseen suuntaan ennakoii mahdollista paluumatkaa kielteisen turvapaikkapäätöksen myötä. Hahmon sijoittuminen ruutuihin on merkityksellistä: pieni ihminen kuvataan historiallisille myllyryksille ja yhteiskunnallisille rakenteille alisteisena.

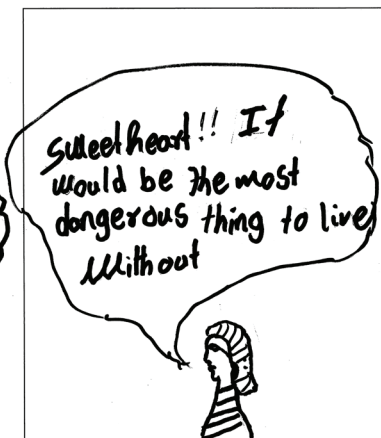
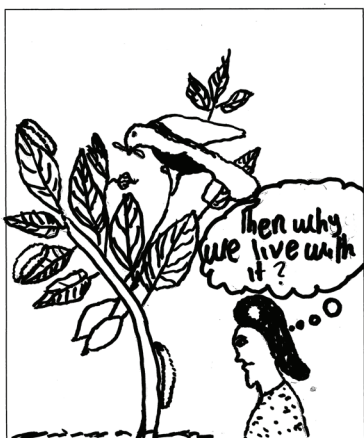
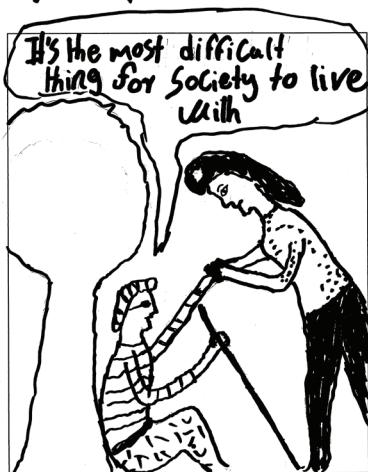
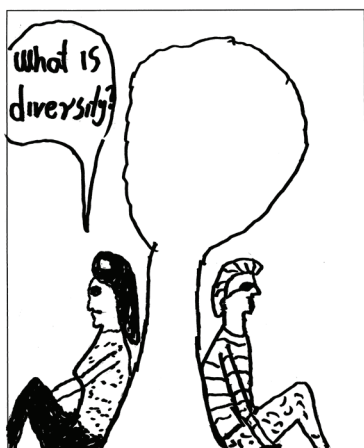
A JOURNEY

Kuva 4. Ahmed: "A Journey".

Pakomatkan ohella sarjakuviissa kerrotaan lähtömaan ongelmista ja pakolaisuuden syistä. Joissakin sarjakuviissa käsitellään aikaa Suomeen saapumisen jälkeen. Esimerkiksi iranilaisen Hamidin (ei päiväystä) sarjakuvassa turvapaikanhakijan pitkä odotusaikaa kuvataan jokaisessa ruudussa toistuvan kellotaulun avulla. Viisarit liikkuvat hitaanoioisesti, eikä kellokaan oikein pysy paikallaan, mutta pienen otsikkonsa "Mood" ansiosta sarjakuvan kuvat saavat syvempiä merkityksiä. Irakilaisen Mustafan (ei päiväystä) sarjakuvassa puolestaan kuvataan arkisen aamukahvin merkitystä. Sängyssä makaava mies on haluton nousemaan herätyskellon soiodessa, mutta kahvin tuoksu saa hänet virkistymään. Sängyssä istuva, kahvia nauttiva hahmo toteaa: "No tämän takia kannattaa nousta".

Universe

Mahis

Kuva 5. Mahis: "Universe".

Myös vähemmän arkiset, abstraktimmat filosofiset aiheet nousevat sarjakuvissa esiin. 21-vuotiaan Mahiksen (ei päiväystä) sarjakuva ”Universe” hahmottaa kosmopoliittista maailmankuvaa (kuva 5). Nuoren ja vanhemman henkilön välisessä keskustelussa nuorempi miettii, mitä on monimuotoisuus. Tekstivetoisessa sarjakuvassa ruutujako ja tekstin jakaminen puhukupliin rytmittävät keskustelua dramaattisesti. Viisaan, vanhemman henkilön vastaus nuorempansa ihmettelyyn korostaa ensin monimuotoisuuden vaikeutta yhteiskunnallisessa elämässä. Kun nuorempi miettii, miksi monimuotoisuuden kanssa sitten pitää elää, voisi edeltävän vastauksen kuvitella johtavan monimuotoisuuden kieltävään näkökulmaan. Siksi viimeisen ruudun vastaus on jopa hieman yllätyksellinen. Tämä yllätysmomentti tukee monimuotoisuuden keskustelussa saamaa ambivalenttia merkitystä: vaikean asian kanssa on elettävä, koska eläminen ilman sitä olisi vaarallisempaa, ellei jopa mahdotonta.

Piirtämällä näkyväksi -hankkeen sarjakuvat osoittavat kiistatta sen, että neljän ruudun sarjakuvilla voi kertoa itselleen tärkeistä asioista, kokemuksista ja ajatuksista, vaikkei tekijällä olisi aikaisempaa kokemusta sarjakuvan tekemisestä. Kuten käsittelemämme esimerkit osoittavat, kertomusten aiheet, tuntekskaalat ja toteutustavat voivat vaihdella suurestikin. Turvapaikanhakijoiden saapumiseen vuonna 2015 kytkeytyvän sarjakuva-aktivismien kentässä hanke on ainutlaatuinen sikäli, että se kasvattaa suomalaisen sarjakuvan tekijämäärää huomattavasti.

Turvapaikanhakijoiden kokemusten näkyminen ja äänten kuuluminen sarjakuvassa ja siten suomalaisessa julkisuudessa toteutuu sekä Nyssösen ja Vieruahon *24 päivää* -sarjakuvassa että Piirtämällä näkyväksi -hankkeen sarjakuvissa. Toteutustavoiltaan ne kuitenkin poikkeavat toisistaan. Edellisessä äänen, kokemusten ja ajatusten ilmaisu tapahtuu suomalaistaiteilijoiden välittämänä, jälkimmäisessä ilman tällaista taiteellista tulkintaa ja puolesta puhumista. Silti myös Piirtämällä näkyväksi -hankkeen sarjakuvia voi pohtia välittämisen prosessina. Sarjakuvatyöpajojen ohjaajat tarjoavat tekijöille ilmaisuvälineen ja sarjakuvan kielen, jota tekijät hyödyntävät. Edellä lainatun prosessikuvauksen mukaan ohjaajat varmistavat sarjakuvan sanoman välittymisen muille. Tekijöiden kokemukset ja tarinat välittyvät vuorovaikutuksessa ohjaajien kanssa.

Äänen antaminen yhteiskunnallisesti heikommassa asemassa oleville sarjakuvan keinoin tai heidän kokemustensa esiin tuominen ja näyttäminen sarjakuvassa liittyy pitkään käytyyn keskusteluun representaation valtasasetelmista (ks. esim. Rossi 2010; Mickwitz 2016, 115–141). Vaikka edellä mainitut hankkeet nostavat esille 2010-luvun puolivälin turvapaikanhakijoiden kokemuksia ja jopa heidän ”omat äänensä”, on syytä muistaa, että nämä äänet ovat erilaisten mahdollistamisen tai välittämisen prosessien tulosta. Toisaalta ajatus autenttisesta, ”omasta” äänestä ilman välittäviä käytäntöjä tuntuu kovin idealistiselta. *24 päivää* näyttää suomalaiselle lukijalle ajankohtaisen yhteiskunnallisen ongelman ja välittää samalla teosta varten haastateltujen äänen. Piirtämällä näkyväksi -hankkeen sarjakuvat toki viestivät

yhteiskunnallisesta tilanteesta lukijoille, mutta niissä on oleellinen lisäpiirre. Ne toimivat itseilmaisun välineenä ja siten niiden syntyprosessi voi jo itsessään olla tekijöidensä kannalta merkittävä riippumatta mahdollisesta lukijakunnasta.

Pyrkimykset nostaa esiin turvapaikanhakijoiden kokemuksia sarjakuvan keinoin muodostavat joka tapauksessa tärkeän lisän siihen vieraanvaraisuuden kirjioon, jota suomalaisen sarjakuvakentän toiminta ilmentää. Tällaiset sarjakuvat avaavat merkittävän kanavan turvapaikanhakijoiden ja pakolaisten osallisuudelle suomalaisessa yhteiskunnassa. Näissä hankkeissa esteettinen kosmopoliittisuus tuottaa osallisuutta näkyvyyden ja äänten kuulumisen kautta. Se on kuitenkin hyvin rajallista osallisuutta, mitä ehkä raadollisimmin kuvastaa se, että esimerkiksi Nyssölä ja Vieruaho kertovat kaikkien haastattelaviensa saaneen kielteisen turvapaikkapäätöksen (Korhonen 2017).

Avoimuutta ja kosmopoliittista yhteisöllisyyttä

Vuoden 2015 kasvanut turvapaikanhakijoiden määrä aiheutti Euroopassa ja Suomessa monenlaisia reaktioita. Kuten saattoi odottaa, tilanteeseen havahduttiin lehdistön pilakuvissa, joiden tehtävänä on nimenomaan ajankohtainen kommentaari. Myös päivälehtien sarjakuvastripeissä oli tilannetta heijastelevia sarjakuvia. Suomalaisella sarjakuvakentällä tapahtumat johtivat selvästi havaittavaan aktiivisuuteen tai, kuten olemme ehdottaneet, suoranaiseen aktivismiin. Tässä aktivismissä on nähtävissä kehityskulku, jossa aktivismin muodot sekä sarja- ja pilakuvissa esitetyt puheenvuorot tuottavat erilaisia eettis-poliittisia positioita ja näkökulmia yhteiskunnalliseen murrokseen.

Varainkeruuna ilmenevä laajamittaista osallistumista tuottanut auttamishalu näyttätyy positiona, jossa vieraanvaraisuus on spontaania, nopeasti reagoivaa ja pyrkii lievittämään akuuttia hätää.

Julkaistuissa kommentteissa näkyy auttamishalun lisäksi toiseksi eettiseksi positioiksi määrittämämme antirasismi, joka kommentoi ajankohdan vieraanpelkoisia ja nationalistisia rajojen sulkemista ja maahanmuuton rajoittamista vaativia puheenvuoroja sekä siinä hengessä tehtyä politiikkaa. Suuren osanot-tajajoukon houkutellut *Nyt riittää* -lehti ilmentää juuri tällaista positiota, josta sarjakuvantekijät purkavat ja kritisoivat rasistista ja nationalistista retoriikkaa.

Kolmas positio ja vaihe muodostuu sarjakuvakentän turvapaikanhakijoille tarjoamista mahdollisuuksista tuoda esiin oma näkökulmansa. *24 päivää* -sarjakuva ja Piirtämällä näkyväksi -hankkeen sarjakuvat ovat vieraanvaraisuuden ilmauksina uudella tasolla. Turvapaikanhakijat eivät ole pelkästään vieraanvaraisuuden ja avunannon kohteita tai rasisminvastaisessa kamppailussa uhrin asemassa olevia puolustettavia vaan heidän kuulumisensa yhteiskuntaan ilmenee tässä vaiheessa *osallisuutena* paikalliseen julkiseen keskusteluun.

Positiosta riippumatta sarjakuvakentän toimijoiden aktivismi voidaan tulkita esteettisen kosmopolitanismin ilmauksiksi. Kyse on taiteellisesta toi-

minnasta, joka reagoi ylijarjaiseen muuttoliikkeeseen ja liittää yhteen liikkujat ja paikallaan olijat. Transnationaalisen sarjakuvataiteen kentän toimijoina sarjakuvantekijät ovat osa liikkuvaa, postmigraation käsitteelläkin kuvattavissa olevaa, paikallisia, ylijarjaisia ja globaaleja tasoja eri tavoin yhdistävää maailmaa. Sikäli aktivismin voi tulkita vahvistavan kentän transnationaalista yhteisöllisyyttä. Sarjakuvakentän taiteellisin perustein muotoutuneet ylijarjaiset verkostot ja samastumisen kohteet saivat rinnalleen kosmopoliittisuuden ilmauksia, joiden kannusteena eivät olleet taiteelliset tai esteettiset perusteet, vaan poliittisesti ja eettisesti määriteltävissä oleva avoimuus.

Auttamishaluna näkyvä avoimuus tulijoita kohtaan, paikalliseen poliittiseen keskusteluun osallistuminen antirasistisesta näkökulmasta ja pyrkimykset tuoda turvapaikanhakijoiden omat kuvaukset kokemuksistaan osaksi suomalaista julkista keskustelua perustuvat sarjakuvakulttuurille ominaiseen transnationaaliseen yhteisöllisyyteen. Samalla ilmaukset voi tulkita taiteen ja sarjakuvakerronnan kosmopoliittisuudesta ja avoimuudesta kumpuavaksi eettiseksi näkökulmaksi.

Artikkelin kirjoittamisen on mahdollistanut Koneen Säätiön myöntämä hankerahoitus.

Viitteet

- 1 Nimitystä "pakolaiskriisi" on kritisoitu perustellusti. Erytisen ongelmallinen on nimitys "Euroopan pakolaiskriisi". Eurooppaan pyrkivien pakolaisten määrän kasvu kertoo useammastakin kriisistä, esimerkiksi Syyrian sodasta, ympäristökriiseistä, ihmisoikeuskriisistä tai pakolaisia vastaanottavia maita kohdanneesta moraalista kriisistä. Kriisiä ei ole syytä henkilöidä esimerkiksi Syyrian taakseen jättäviin ihmisiin – kriisi eivät ole he, vaan heitä pakosalle ajavat syyt tai heidän vastaanottoaan esimerkiksi Euroopassa hankaloittavat rakenteet ja asenteet.
- 2 "images that evoke, suggest, and connote rather than transmit meanings". Bal ja Hernández-Navarron lähdeluettelossa mainitaan väärä lähde. Wendy Brownin feministisen politiikan tilaa käsittelevä lainaus on hänen teoksestaan *States of Injury. Power and Freedom in Late Modernity* (Brown 1995).
- 3 Emme tee merkittävää eroa sarjakuvan ja pilakuvan välille. Ilmaisumuotoina ne limittyvät toisiinsa monin tavoin: molemmat edustavat (yleensä) piirrostaiddetta, niiden julkaisukanavat ovat samankaltaisia (painotuotteet ja verkkojulkaisut) ja tekijät ovat usein samoja. Määräävänä erona usein pidetylle ruutujen määrälle ei ole syytä antaa liikaa painoarvoa. Määritelmällistä hankaluutta voi esimerkiksi pohtia Kari Suomalaisen tuotannon avulla. Kari teki sekä perinteistä sarjakuvaa (esim. *Väliskärin kertomuksia*) että sanomalehdessä julkaisuja pilakuvia. Jälkimmäiset koostuivat yleensä yhdestä kuvasta, mutta myöskään useaan ruutuun jaetut pilakuvat eivät olleet harvinaisia.
- 4 Sana on osa sitä uuskieltä, jota maahanmuuttovastainen diskurssi Suomessa on tuottanut (Keskinen ym. 2009, 10–11).

5 "when they manage to speak truth to power, not when they afflict the afflicted."

6 Vaikka sarjakuvakenttä ja sarjakuvantekijät yleisesti ottaen osoittivat sympatiansa turvapaikanhakijoita kohtaan tai esittivät kritiikkiä rajakontrollia painottavaa politiikkaa vastaan, sarjakuvan muodossa ilmestyi syksyllä 2015 myös soraääniä. Pakolaisvas-taista asemoitumista edustaa esimerkiksi Ryppy & Reikä -sarjakuvablogissa julkaistu strippi "Ryppy ja pakolaiskriisi" (Koiras 2015).

7 Töitään lahjoittaneet taiteilijat muodostavat kattavan läpileikkauksen suomalaisesta sarjakuvakentästä: Mari Ahokoivu, Maria Björklund, Terhi Ekebon, Jukka-Petteri Eronen, Roope Eronen, Aino Havukainen ja Sami Toivonen, Petri Hiltunen, Jani Ikonen, Pertti Jarla, Juho Juntunen, Satu Kettunen, Timo Kokkila, Kati Kovács, Anna Emilia Laitinen, Kivi Larmola, Kaisa Leka, Samuli Lintula, Eeva Meltio, Mikko Metsähonkala, Pauliina Mäkelä, Timppa Mäkelä, Emmi Nieminen, Christer Nuutinen, Anni Nykänen, Kati Närhi, JJ Nääs, Pentti Otsamo, Milla Paloniemi,

Yasmine Pekonen, Ville Ranta, Joonas Rinta-Kanto, Kari Sihvonen, Samuli Siirala, Daniel Stolle, Tiitu Takalo, Tuomas Tiainen, Ville Tietäväinen, Petteri Tikkanen, Jukka Tilsa, Katja Tukiainen, Marko Turunen, Jyrki Vainio, Emmi Valve, Jarkko Vehniäinen, Julia Vuori, Amanda Vähämäki ja Elina Warsta.

8 "If you paid money for this zine, you've actually helped real people in real trouble."

9 "The idea that everyone can make a difference, that every opinion or experience counts, that individuals have power, is at the core of zine culture."

10 "If you can't see the racism you are enacting, or the racism that you are surrounded by (which is actually a form of enacting racism) than [sic] you simply are not looking hard enough."

11 Oikeus elää / Right to Live oli Helsingin keskustassa keväällä 2017 turvapaikanhakijoiden ja ihmisoikeusaktivistien järjestämä Suomen tiukkaa maahanmuuttopolitiikkaa ja pakkopalautuksia vastustava pitkäkestoinen mielenosoitus.

Lähteet

Sarjakuva-aineisto

- Ahmed (ei päiväystä). A Journey. Illustrating Me – Piirtämällä näkyväksi. <https://illustratingmecomics.com/portfolio/kiertava-nayttely-official-selection-2/> (8.6.2018).
- Ahmed, Warda 2015. [Nimetön]. Karstein Volle, Kalle Hakkola & Tuomas Tiainen (toim.), *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri <3 monikulttuurisuus. Enough Is Enough! Finnish Comics Culture <3 Multiculture*. Helsinki: Suomen sarjakuvaseura, ei sivunumerointia.
- Ahtinen, Lauri 2018. *Elias*. Helsinki: Kustantamo S & S.
- Apila Pepita 2015. Miten puuttua rasismiin? Vinkkejä kantaväestölle. Karstein Volle, Kalle Hakkola & Tuomas Tiainen (toim.), *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri <3 monikulttuurisuus. Enough Is Enough! Finnish Comics Culture <3 Multiculture*. Helsinki: Suomen sarjakuvaseura, ei sivunumerointia.
- Bulling, Paula 2015. *Aamuvirkkujen maassa (Im Land der Frühaufsteher, 2012)*. Suom. Hannele Richert. Helsinki: Suomen Sarjakuvaseura.
- Eronen, Roope 2015. Rasismi-kilpailut. Karstein Volle, Kalle Hakkola & Tuomas Tiainen (toim.), *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri <3 monikulttuurisuus. Enough Is Enough! Finnish Comics Culture <3 Multiculture*. Helsinki: Suomen sarjakuvaseura, ei sivunumerointia.

- Hamid (ei päiväystä). Mood. Illustrating Me – Piirtämällä näkyväksi. <https://illustratingmecomics.com/portfolio/kiertava-nayttely-official-selection-2/> (8.6.2018).
- Höglund, Otso 2015. [Nimetön]. Karstein Volle, Kalle Hakkola & Tuomas Tiainen (toim.), *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri <3 monikulttuurisuus. Enough Is Enough! Finnish Comics Culture <3 Multiculture*. Helsinki: Suomen sarjakuvaseura, ei sivunumerointia.
- Jarla, Pertti 2015. Fingerpori. *Helsingin Sanomat* 6.11.2015, B28.
- Karlsson 2015. Turvapaikkahakemukset. *Helsingin Sanomat* 7.10.2015, A4.
- Koiras, Reijo 2015. Ryppy ja pakolaiskriisi. *Ryppy & Reikä* 10.9.2015. <http://ryppyjareika.blogspot.fi/2015/09/ryppy-ja-pakolaiskriisi.html> (8.6.2018).
- Kuutti, Verna 2015. Dubbelkäse: apu on matkalla. Karstein Volle, Kalle Hakkola & Tuomas Tiainen (toim.), *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri <3 monikulttuurisuus. Enough Is Enough! Finnish Comics Culture <3 Multiculture*. Helsinki: Suomen sarjakuvaseura, ei sivunumerointia.
- Mahis (ei päiväystä). Universe. Illustrating Me – Piirtämällä näkyväksi. <https://illustratingmecomics.com/portfolio/kiertava-nayttely-official-selection-2/> (8.6.2018).
- Mustafa (ei päiväystä). Wake up with coffee. Illustrating Me – Piirtämällä näkyväksi. <https://illustratingmecomics.com/portfolio/kiertava-nayttely-official-selection-2/> (8.6.2018).
- Nuutinen, Christer 2015. Viewpoints and such. Karstein Volle, Kalle Hakkola & Tuomas Tiainen (toim.), *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri <3 monikulttuurisuus. Enough Is Enough! Finnish Comics Culture <3 Multiculture*. Helsinki: Suomen sarjakuvaseura, ei sivunumerointia.
- Nyyssölä, Sami & Vieruaho, Anssi 2016. 24 päivää. Oulu: Pokoto.
- Nyyssölä, Sami & Vieruaho, Anssi 2017. 24 Days – A Refugee's Journey. Oulu: Pokoto.
- Ranta, Ville 2015a. Tarttetko villapuseroa? *Kirkko ja kaupunki* 35/2015, 24.
- Ranta, Ville 2015b. Täällä on täyttä. *Kirkko ja kaupunki* 49/2015, 28.
- Ranta, Ville 2016a. Pohjoismaiden maahanmuuttoministerit tapaavat. *Kirkko ja kaupunki* 34/2016, 24.
- Ranta, Ville 2016b. Turvapaikkaa hakemassa. *Kirkko ja kaupunki* 28/2016, 12.
- Sutinen, Aino & Nelson, Siri 2015. Open your eyes. Karstein Volle, Kalle Hakkola & Tuomas Tiainen (toim.), *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri <3 monikulttuurisuus. Enough Is Enough! Finnish Comics Culture <3 Multiculture*. Helsinki: Suomen sarjakuvaseura, ei sivunumerointia.
- Valve, Emmi 2015. [Nimetön]. Karstein Volle, Kalle Hakkola & Tuomas Tiainen (toim.), *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri <3 monikulttuurisuus. Enough Is Enough! Finnish Comics Culture <3 Multiculture*. Helsinki: Suomen sarjakuvaseura, ei sivunumerointia.
- Vehniäinen, Jarkko 2015. Kamala luonto. *Helsingin Sanomat* 15.9.2015, B18.
- Volle, Karstein, Hakkola, Kalle & Tiainen, Tuomas (toim.) 2015. *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri <3 monikulttuurisuus. Enough Is Enough! Finnish Comics Culture <3 Multiculture*. Helsinki: Suomen sarjakuvaseura.

Kirjallisuus

- Appadurai, Arjun 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bal, Mieke & Hernández-Navarro, Miguel Á. 2011. Introduction. Mieke Bal & Miguel Á. Hernández-Navarro (toim.), *Art and Visibility in Migratory Culture: Conflict, Resistance, and Agency*. Amsterdam & New York: Rodopi, 9–20.
- Bartel, Julie 2004. *From A to Zine. Building a Winning Zine Collection in Your Library*. Chicago: American Library Association.
- Beatty, Bart 2007. *Unpopular Culture. Transforming the European Comic Book in the 1990s*. Toronto: University of Toronto Press.

- Brown, Wendy 1995. *States of Injury. Power and Freedom in Later Modernity*. Princeton: Princeton University Press.
- Chute, Hillary 2016. *Disaster Drawn. Visual Witness, Comics, and Documentary Form*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Duncan, Randy 2018. Caricature and Comics. Ruth Wodak & Bernhard Forchtner (toim.), *The Routledge Handbook of Language and Politics*. Abingdon: Routledge, 454–467.
- Duncombe, Stephen 2008 (1997). *Notes from the Underground. Zines and the Politics of Alternative Culture*. Bloomington: Microcosm Publishing.
- Grönstrand, Heidi, Kauranen, Ralf, Löytty, Olli, Melkas, Kukku, Nissilä, Hanna-Leena & Pollari, Mikko 2016. Johdanto. Ylirajainen kirjallisuudentutkimus ja deterritorialisoinen lukutapa. Heidi Grönstrand, Ralf Kauranen, Olli Löytty, Kukku Melkas, Hanna-Leena Nissilä & Mikko Pollari: *Kansallisen katveesta. Suomen kirjallisuuden ylirajaisuudesta*. Helsinki: SKS, 7–37.
- Honkonen, Marja 2018. Rivistevetä journalismin ja viestinnän välillä. "Sanan saattajat" *Journalisti* 21.12.2018. https://www.journalisti.fi/artikkelit/2018/15/sanan-saattajat/?fbclid=IwAR1CRclAa-mOwYwRQBogzgrevlN4PWhu9AcP_Oo4F-xpNSaW8l6jQot8oYE (18.1.2018).
- Huusko, Jukka 2019. Facebook jäädettiin pilapiirtäjän tilin. *Helsingin Sanomat* 17.1.2019, B4.
- Janne 2015. Osta suomalaista sarjakuvataidetta ja tuet turvapaikanhakijoita. *Man Made Lifestyle* 14.9.2015. <http://www.manmadelifestyle.com/2015/09/osta-suomalaista-sarjakuvataidetta-ja-tuet-turvapaikanhakijoita> (8.6.2018).
- Jauhiainen, Jussi S. 2017. Turvapaikanhakijoiden tulo Euroopan unioniin ja Suomeen vuonna 2015. Jussi S. Jauhiainen (toim.), *Turvapaikka Suomesta? Vuoden 2015 turvapaikanhakijat ja turvapaikka-prosessit Suomessa*. Turku: Turun yliopisto, 19–30.
- Keskinen, Suvi, Rastas, Anna & Tuori, Salla 2009. Johdanto: Suomalainen maahanmuuttokeskustelu tienhaarassa. Keskinen, Suvi, Rastas, Anna & Tuori, Salla (toim.), *En ole rasisti, mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Tampere: Vastapaino & Nuorisotutkimusverkosto, 7–21.
- Korhonen, Jussi 2017. Turvapaikanhakijat ihastuivat joulukalentereihin – Sarjakuvataiteilijat kokosivat irakilaisien kertomuksista kirjan. *Isän pikajuna* 26.2.2017. <https://seura.fi/isanpikajuna/2017/02/26/turvapaikanhakijat-ihastuivat-joulukalentereihin/?shared=7526-639d841e-1> (8.6.2018).
- Lund, Martin 2018. Comics Activism: A (Partial) Introduction. *Scandinavian Journal of Comic Art* 3:2, 39–54.
- Maahanmuuttovirasto 2019. Tilastot. Turvapaikkahakemukset. Päätökset 1/2015–12/2016. Päivitetty 18.1.2019. <http://tilastot.migri.fi/#decisions/23330/49?start=540&end=563> (16.1.2019).
- Martikainen, Tuomas 2011. *Suomi remix*. Helsinki: Into.
- Mickwitz, Nina 2016. *Documentary Comics. Graphic Truth-telling in a Skeptical Age*. Houndmills & New York: Palgrave Macmillan.
- Nikunen, Kaarina 2018. Badolato–Kauhava: maantieteellisen mielikuvituksen merkitys pakolaispolitiikassa. Maasilta, Mari & Nikunen, Kaarina (toim.), *Pakolaisuus, tunteet ja media*. Tampere: Vastapaino, 21–47.
- Nikunen, Kaarina & Pantti, Mervi 2018. Tapaus Ku Klux Klan: affektiivinen julkisuus, moraaliset tunteet ja tahmaiset kuvat. Mari Maasilta & Kaarina Nikunen (toim.), *Pakolaisuus, tunteet ja media*. Tampere: Vastapaino, 71–91.
- Nyysölä, Sami & Vieruaho, Anssi (ei päiväystä). Raportti 24 päivää –sarjakuvaromaanista. Alli Paasikiven säätiön kulttuuriapurahat 2016. <http://www.allipaasikivensaatio.com/userData/alli-paasikiven-saatio-8ii/vuoden-2016-haku/Nyysola.pdf> (17.1.2019).
- Packalen, Leif & Sharma, Sharad 2008. *Grassroots Comics – a Development Communication Tool*. Helsinki: Ministry of Foreign Affairs of Finland.

- Papastergiadis, Nikos 2012. *Cosmopolitanism and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Petersen, Anne Ring & Schramm, Moritz 2017. (Post-)Migration in the age of globalisation: New challenges to imagination and representation. *Journal of Aesthetics and Culture* 9:2, 1–12. <https://doi.org/10.1080/20004214.2017.1356178>
- Rossi, Leena-Maija 2010. Esityksiä, edustamista, ja eroja: Representaatio on politiikkaa. Tarja Knuuttila & Aki Petteri Lehtinen (toim.), *Representaatio. Tiedon kivijalasta tieteiden työkaluksi*. Helsinki: Gaudeamus, 261–275.
- Römpötti, Harri 2016. Pakolaisten vieraana. *Helsingin Sanomat* 23.1.2016, C11.
- Sarjakuvantekijät ry. (ei päiväystä). Tunnustukset. Sarjakuvantekijät. <http://www.sarjakuvantekijat.com/p/kilpailut.html> (8.6.2018).
- Sarjakuvatelevisio 2016. JP Ahosen haastattelu. *Sarjakuvatelevisio* 7.4.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=oYeReorcHWk> (17.1.2019).
- Siekkinen, Marko 2015. Sarjakuvataiteilijat ja kuvittajat joukolla tukemaan turvapaikanhakijoita. *YLE* 14.9.2015. <https://yle.fi/uutiset/3-8303277> (8.6.2018).
- Spiegelman, Art 2006. Drawing Blood: Outrageous Cartoons and the Art of Outrage. *Harper's Magazine* 6/2006, 43–52. http://www.vita.it/static/upload/dra/drawing_blood-copy.pdf (8.6.2018).
- Tilastokeskus 2018. Väestö. Turvapaikanhakijat ja pakolaiskiintiö. http://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html#turvapaikanhakijatjapakolaiskiinti%C3%B6 (8.8.2018).
- Volle, Karstein 2015. [Nimetön]. Karstein Volle, Kalle Hakkola & Tuomas Tiainen (toim.), *Nyt riittää! Sarjakuvakulttuuri <3 monikulttuurisuus. Enough Is Enough! Finnish Comics Culture <3 Multiculture*. Helsinki: Suomen sarjakuvaseura, ei sivunumerointia.
- Volle, Karstein 2016. Nyt Riittää! *One Quart Magazine*. <https://onequartmagazine.com/books/09/2016/nyt-riittaa/> (8.6.2018).